

2013-02-25
1 (14)
Dnr 01-2013:128

Redovisning av uppdrag om s.k. maktlekar

Dnr 01-2013:128

Härmed redovisas regeringens uppdrag om s.k. maktlekar givet i regleringsbrevet för budgetåret 2012.

Sammanfattning

I Skolverkets regleringsbrev för 2012 gavs ett tillägg till *Förnyat uppdrag att stärka skolans värdegrund och arbete mot diskriminering och kränkande behandling* (U2011/567/S, U2011/2649/S). Skolverket ska kartlägga omfattningen av problemet med s.k. maktlekar i de obligatoriska skolformerna, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan samt föreslå hur skolorna kan arbeta med att förebygga sådana maktlekar.¹

Skolverket menar att det är oacceptabelt att barn eller elever utsätts för kränkningar, trakasserier och våld som en del av lekar. När sådant sker i skolan ska det åtgärdas och vid behov ska det förebyggas. Det ska råda nolltolerans mot alla former av kränkningar i skolan. Det finns omfattande krav i skollag, diskrimineringslag och i allmänna råd på skolors främjande, förebyggande och åtgärdade arbete för att motverka kränkningar, trakasserier och våld.

I arbetet med uppdraget att kartlägga omfattningen av problemet med s.k. maktlekar övervägdes inledningsvis möjligheterna att genomföra en kartläggning genom enkätfrågor. Det finns dock ingen definition av maktlekar som särskiljer vissa problematiska lekar där elever blir kränka från andra oproblematiske lekar. Det var omöjligt att formulera frågor vars svar skulle ge ett trovärdigt underlag för att kunna uttala sig om omfattningen av problemet med s.k. maktlekar.

Skolverket har därför valt att göra en utredning av begreppet maktlekar i förhållande till kränkningar, trakasserier och våld samt att gå igenom befintliga undersökningar för att få en bild av omfattningen av kränkningar, trakasserier och våld inom ramen för lekar. Med syfte att komplettera bilden har rektorer, lärare och elever på några skolor intervjuats.

¹ Regeringsbeslut Utbildningsdepartementet, ändring av regleringsbrevet för budgetåret 2012 avseende Statens skolverk, U2012/5817/S

Begreppet maktlekar är nytt och har inte varit föremål för någon vetenskaplig diskussion eller definiering. Skolverket finner att de beskrivningar som finns av begreppet är oprecisa och öppna för varierande tolkningar. Det handlar om lekar där reglerna innebär tvång och maktutövning. Problem med sådana lekar är när deltagarna utsätts för kränkningar och våld, t ex när pojkar tvingas tåla smärta för att bevisa att de inte är homosexuella. Ibland är det dock mer harmlösa lekar som Hela havet stormar och Ryska posten. Det finns ingen tydlig definition av begreppet maktlekar och det är inte alltid som leken innebär våld och kränkningar. Kränkningar, trakasserier och våld kan sannolikt förekomma inom ramen för många olika slags lekar. De beror på hur leken leks snarare än på vilken lek det är.

Skolverkets och Brottförebyggande rådets, BRÅ, studier av barn och ungas upplevelser visar att förekomsten av kränkningar och våld inte ökat sedan årtionden tillbaka. Anmälningar om kränkningar och trakasserier inom ramen för s.k. maktlekar förekommer sällan till Barn- och elevombudet, BEO, eller Diskrimineringsombudsmannen, DO. Sådana lekar omnämns mycket sällan i de intervjuer som var underlag i Skolverkets utvärdering av metoder mot mobbning.

Skolinspektionen har samarbetat med Skolverket och ställt frågor om s.k. maktlekar i samband med den ordinarie tillsynen på fyra skolor. Intervjuer med rektorer, lärare och elever visar att personalen på skolorna ofta känner till begreppet men inte eleverna.

Skolverkets slutsatser

Det förekommer kränkningar, trakasserier och våld inom ramen för lekar. Det är problematiskt när kränkningar, trakasserier och våld döljs bakom till synes oskyldiga regler för en lek. Då finns en risk att övergreppen normaliseras. Det förefaller dock vara olämpligt att utpeka vissa lekar som oacceptabla eftersom det riskerar att implicit fria andra lekar där sannolikt kränkningar också kan förekomma, beroende på hur leken leks.

Då det inte går att särskilja problemen med s.k. maktlekar från andra lekar och kränkningar kan Skolverket inte uttala sig direkt om omfattningen. Den genomgång som gjorts av befintlig forskning och fakta om kränkningar och våld ger inte stöd för att kränkningar inom ramen för lekar är ett växande eller särskilt omfattande problem. Det är viktigt att skolor är uppmärksamma på när kränkningar normaliseras inom ramen för regler i lekar, jargong eller bemötande elever emellan.

Att etablera ett nytt begrepp riskerar att skymma förståelsen för att inga kränkningar av något slag ska accepteras i skolan. Skolverket ser därmed inget skäl till att särskilt lyfta begreppet maktlekar som något nytt eller från kränkningar och våld skilt problemområde. Gällande lagstiftning och allmänna råd samt ansvariga myndigheters pågående arbete täcker de problem som begreppet maktlekar försöker fånga in.

Förskolor och skolor är skyldiga att förebygga och vid kännedom åtgärda kränkningar som förekommer inom ramen för lekar och ritualer.

Därutöver kan skyldigheten att motverka sådant även kopplas till skolans uppdrag att utifrån värdegrunden främja allas lika värde och rättigheter som den uttrycks i läroplan och skollag.

De problem som begreppet maktlekar försöker fånga in motverkas bäst på samma sätt som kränkande behandling och trakasserier såsom myndigheten beskriver i de allmänna råden för arbetet mot diskriminering och kränkande behandling.

Skolverket stödjer skolverksamheterna i detta arbete genom allmänna råd, utbildningar och stödmaterial.²

Uppdraget

Skolverket fick under 2011 ett förnyat uppdrag att stärka skolans värdegrund och arbete mot diskriminering och kränkande behandling. Uppdraget löper fram till och med 2014 med ett anslag på 10 miljoner kronor per år. I Skolverkets regleringsbrev för 2012 gavs följande tillägg till detta uppdrag. Skolverket ska kartlägga omfattningen av problemet med s.k. maktlekar i de obligatoriska skolformerna, gymnasieskolan och gymnasiesärskolan samt föreslå hur skolorna kan arbeta med att förebygga sådana maktlekar.³ Denna del av uppdraget ska återrapporteras senast den 27 februari 2013.

Begreppet maktlekar

Maktlekar är ett nytt begrepp som inte har varit föremål för vetenskaplig diskussion. Det har ingen etablerad definition. Det handlar om lekar som innebär maktutövning. Inom ramen för dessa kan barn och elever bli utsatta för kränkningar, trakasserier och våld. Men s.k. maktlekar kan också vara oproblematiska.

Begreppet ”maktlekar” lanserades 2010 av en förening (Almaeuropa) som erbjuder utbildningar om maktlekar för skolpersonal och publicerar listor över maktlekar som kontinuerligt uppdateras. Verksamheten byggdes upp inom ramen för ett projekt rörande ämnet finansierat av Allmänna arvsfonden. De definierar maktlekar som ”lekar eller ritualer bland barn och unga i grupp som innehåller våld eller kränkningar”.⁴ ”Lekarna kan vara gruppstärkande och i ett sammanhang där de inte går över styr uppfattas som spännande och roliga.”⁵ De menar att maktlekar inte

² Skolverkets *Allmänna råd för arbetet mot diskriminering och kränkande behandling* (2012), *Utvärdering av metoder mot mobbning*, Rapport 2011:353, Skolverket, *Vad fungerar? Resultat av utvärdering av metoder mot mobbning*, Forskning för skolan, Skolverket (2011), *Diskriminerad, trakasserad, kränkt? Barns-, elevers och studerandes uppfattningar om diskriminering och trakasserier*, Skolverket, Rapport 2009:326

³ Regeringsbeslut Utbildningsdepartementet, ändring av regleringsbrevet för budgetåret 2012 avseende Statens skolverk, U2012/5817/S

⁴ Wedberg, Sannie (red), (2011), *Angeläget om maktlekar* s 7.

⁵ <http://www.almaeuropa.org/maktlekar.htm> 20130220

täcks av de vedertagna definitionerna mobbning och pennalism.⁶ Vidare anges att maktlekar, till skillnad från mobbning och kränkande behandling, sker mellan kompisar, att deltagarna blir både offer och förövare.

Maktlekar i relation till andra kränkningar i skolan

Mobbning brukar definieras som att en elev upprepade gånger utsätts för negativa handlingar av någon eller flera som har till avsikt att såra eller skada.⁷ Skolagens begrepp kränkande behandling och diskrimineringslagens begrepp trakasserier är vidare och innefattar även enstaka handlingar och handlingar där det inte finns någon avsikt att tillfoga en annan person skada. Det handlar om uppträdande som kränker barns eller elevers värdighet. Trakasserier är kränkningar som har samband med någon av de skyddade diskrimineringsgrunderna kön, könsöverskridande identitet eller uttryck, etnisk tillhörighet, religion eller annan trosuppfattning, sexuell läggning, funktionshinder eller ålder.

Till viss del kan s.k. maktlekar anses ingå i begreppen kränkande behandling eller trakasserier, vad gäller de former av lekarna som är att betrakta som problematiska, där våld eller andra kränkningar förekommer. Deltagande i s.k. maktlekar kan också tänkas utgöra eller vara en del av mobbning av en elev. Den som mobbar har eller tar makt över och förtrycker den som utsätts. Mobbning är ett sätt att skaffa sig eller behålla makt och därmed bekräftelse från personer i sin omgivning. I detta sammanhang kan deltagande i s.k. maktlekar anses fylla en likande funktion.

Men s.k. maktlekar kan också till viss del falla utanför begreppen kränkande behandling, trakasserier och mobbning då det handlar om det som i lagens förarbeten benämns som bagatellartade händelser där deltagarna inte ser sig som utsatta för kränkningar och där handlingarna inte är att betrakta som uppenbart kränkande.⁸ Det kan handla om beteenden i gråzonen som riskerar att eskalera till våld och kränkningar. Här kan s.k. maktlekar betraktas som en grogrund för kränkningar tillsammans med bland annat sociala rangordningar och olika former av fysiska och sociala markeringar mellan eleverna. I det främjande likabehandlingsarbetet blir det här viktigt att syna vad som betraktas som normaliserade handlingar.

Det är inte heller ovanligt att barn och unga som utsatts för uppenbara kränkningar förnekar att de blivit kränkta. Det kan handla om en ovilja att se sig själv som ett offer, men det kan också handla om att kränkningarna har blivit så normaliserade att de inte uppfattas som något att reagera på. De som utsatts för kränkning ger ofta igen och blir då även förövare. Ibland är det svårt att avgöra vem som börjat och vem som är mer utsatt än den andra. Sociala samspel kan även innehålla destruktiva inslag där kompisar kränker varandra. Status, makt och popularitet bestäms i ett komplext samspel och avgör framgången i det relationella spelet i

⁶ Wedberg, Sannie mfl, (2010), *Maktlekar - det dolda gruppvåldet bland unga*, s 10.

⁷ Skolverkets *Allmänna råd för arbetet mot diskriminering och kränkande behandling* (2012),

⁸ Prop. 2005/06:38: *Trygghet, respekt och ansvar - om förbud mot diskriminering och annan kränkande behandling av barn och elever*, s 141.

förskola och skola. Eftersom makten är ojämnt fördelad i gruppen blir utfallet olika för olika deltagare.

Angränsande forskning

Etablerad forskning om mobbning och kränkningar motsäger att s.k. maktlekar skulle vara något nytt och från andra kränkningar och mobbning skiljt problemområde. Professor Dan Olweus är en av de forskare som präglat forskningen kring mobbning under många år och är alltjämt en av de främsta företrädarna för det individualpsykologiska perspektivet på mobbning. Olweus lanserade redan 1978 begreppet ”bully-victims”, som syftar på barn som både blir utsatta själva och utsätter andra för mobbning.

Ett annat exempel är fil dr, Marie Wrethander, universitetslektor i pedagogik, som utifrån ett socialpsykologiskt perspektiv menar att ur barnens perspektiv kan handlingar där de både innesluter och utesluter varandra ses som nödvändiga inslag i deras relationsarbete.⁹ Delar av detta samspel kan också få till följd att barn utesluts ur gemenskaper, kränks eller mobbas av andra barn.

I rapporten *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* beskriver Skolverket att grunden till trakasserier och kränkande behandling mellan eleverna har samband med normer i verksamheterna och i samhället i stort.¹⁰ I undersökningen framkom att vissa normer dominerar och sätter sin prägel på de sociala relationerna i skolan. Att vara sekulär kristen är enligt intervjuutsagorna normerande, liksom att vara vit och heterosexuell. Föreställningar om könsskillnader som ”normala”, d.v.s. att se pojkar och flickor som olika och komplementära, genomsyrar verksamheterna liksom att särskoleelever hamnar i kategorin ”avvikare”. Undersökningen visade också att trakasserier och kränkningar sällan sker av en enda anledning utan i skärningspunkten mellan kön, sexuell läggning, etnisk tillhörighet, funktionshinder, religion och av andra skäl som faller under rubriken kränkande behandling, bl.a. materiella resurser och utseende. Kränkningar uppstår sällan som enskilda företeelser, utan uppkommer på varierande sätt i den komplexa väv av sociala relationer, identitetskapande, maktutövande och inneslutande och uteslutande normskapande processer som ständigt pågår i skolan.

En del s.k. maktlekar går ut på att identifiera ”bögar” genom att pojkar ska visa att de kan ta stryk, tåla smärta eller våga göra farliga saker. Det finns uppenbart kopplingar till forskning kring maskulinitetsskapande processer, inte minst inom idrotter som fotboll och boxning. Samtidigt påpekar professor Peter Gill, Högskolan i Gävle att s.k. maktlekar även kan ha positiva inslag, t.ex. kan de uppfattas som roliga och ge möjlighet till fysisk kontakt pojkar emellan, något som inte accepteras utanför lekens ramar.¹¹ En del av lekarna får anses vara uppenbart kränkande me-

⁹ Wrethander, Marie, *Inneslutning och uteslutning – barns relationsarbete i skolan*, (2004)

¹⁰ *Diskriminerad, trakasserad, kränkt?* Rapport 329:2009, s 88-100. Skolverket (2009)

¹¹ Professor Peter Gill, Högskolan i Gävle, i samtal med Skolverket om frågan under samrådsmöte den 6 februari 2012

dan många andra lekar, som t.ex. ”Hela havet stormar” eller ”Ryska posten”, ses som mer harmlösa men som dock innehåller inslag av tvång och uteslutning.

Fil dr Esbjörn Larsson, universitetslektor i utbildningshistoria vid Uppsala universitet, visar i sin forskning att lekar och andra umgängesformer som kan ses som någon s.k. maktlek inte är något nytt fenomen utan hade en stark ställning inom samhällets övre skikt under 1800-talet.¹² Larsson menar att det i första hand inte är barns lekar som förändrats, utan vuxenvärldens tolerans gentemot våldet i lekarna.

Omfattningen av problemet med s.k. maktlekar

I arbetet med uppdraget övervägdes inledningsvis möjligheterna att genomföra en kartläggning av omfattningen genom enkätfrågor. Det finns dock ingen definition av maktlekar som särskiljer vissa problematiska lekar där elever blir kränka från andra oproblematiske lekar. Därför var det omöjligt att formulera frågor vars svar skulle ge ett trovärdigt underlag för att kunna uttala sig om omfattningen av problemet med s.k. maktlekar. Det är även problematiskt i sig att genomföra en kartläggning med fokus på begreppet maktlekar eftersom det bidrar till att rikta uppmärksamhet mot något som riskerar att skymma det breda arbetet mot all form av kränkande behandling.

Skolverket har valt att fokusera på det som är problemet med s.k. maktlekar, dvs. kränkningar och våld. Detta har analyserats med stöd av befintlig forskning samt genom avstämningar med forskare och tillsynsmyndigheter. För att få en verksamhetsnära bild av elevers och skolpersonals syn på fenomenet och begreppet maktlekar har intervjuer genomförts i samband med skolinspektioner.

Attityder till skolan

Vart tredje år genomför Skolverket en omfattande enkätundersökning bland elever i årskurs 4-9 och gymnasieskolan. Genom denna undersökning kartläggs elevers trivsel och egna upplevelser av utsatthet för kränkningar och våld i skolan och hur dessa har utvecklats över tid sedan mätningarna startade 1993. Gällande elevernas upplevelse av trivsel i skolan och tillsammans med andra elever samt upplevelse av mobbning, är resultaten stabila och ligger på samma nivå idag som för 20 år sedan.¹³

De allra flesta elever trivs i skolan. Fler än nio av tio elever i grundskolan och gymnasiet uppger att de trivs ganska eller mycket bra. Andelen elever som upplever sig mobbade ligger på samma nivå sedan 1993. Sex procent av de yngre eleverna i årskurs 4-6 känner sig mobbade av andra elever minst en gång i månaden. I årskurs 7-9 känner sig sex procent av eleverna mobbade av andra elever jämfört med två procent i gymnasieskolan.

¹² Esbjörn Larsson, Maktlekar ur ett historiskt perspektiv, i antologin *Angeläget om maktlekar* (2011)

¹³ *Attityder till skolan 2009*, Rapport 2010:344, Skolverket, s 70-79.

Andelen elever som uppgav att det förekommer våld på skolan hade minskat vid mätningen 2009 jämfört med 2006. Av eleverna uppgav 54 procent att det aldrig eller nästan aldrig förekom våld på deras skola. Mätningen visar att äldre elever känner sig tryggare i skolan än yngre elever. En procent av eleverna i årskurs 4-6 uppger att de aldrig känner sig trygga i skolan. En lika stor andel känner sig rädda i skolan varje dag. Det var lika vanligt att dessa elever var rädda för andra elever som att de var rädda för en eller flera lärare.

I undersökningen ställs frågor om olika typer av kränkande behandling; att bli oskyldigt anklagad, att bli retad, att bli utesluten och att bli slagen. Av de yngre eleverna i årskurs 4-6 uppger 15 procent att andra elever kränker dem minst en gång i veckan på ett eller flera av de sätt som attitydsundersökningen frågar om. Motsvarande andel av de äldre eleverna är nio procent i årskurs 7-9 och fyra procent i gymnasiet. Fem procent av eleverna i årskurs 4-6, sju procent av eleverna i årskurs 7-9 och två procent av gymnasieeleverna uppger att andra elever slår dem eller gör dem illa minst en gång i veckan.

Svar på frågor om skolans arbete med att motverka mobbning och kränkande behandling tyder på en positiv utveckling. Åtta av tio elever och nio av tio lärare anger att det pågår ett sådant aktivt arbete på deras skola, vilket är en betydande ökning sedan 1993. Trots upplevelsen av att skolan i högre utsträckning motverkar kränkningar har inte andelen mobbade elever minskat under perioden.

Skolverkets utvärdering av metoder mot mobbning

I samband med Skolverkets utvärdering av metoder mot mobbning genomfördes en enkätundersökning av alla elever i årskurs 4-9 i 39 skolor vid tre olika mättilfällen.¹⁴ Omfattningen av kränkningar och mobbning befanns vara på likartade nivåer som i *Attityder till skolan*.¹⁵ Dock visade det sig, då samma elever tillfrågades tre gånger med ett drygt halvårs mellanrum, att för de flesta elever gick utsattheten över, men 1,5 procent av eleverna var utsatta under drygt ett år eller längre. Antingen uppmärksammas inte dessa elever utsatthet eller så lyckas skolorna inte åtgärda den.

I samband med utvärderingen genomfördes 840 intervjuer, enskilt och i grupp, med skolpersonal, elever och vårdnadshavare. Frågorna var öppna och berörde associationer till begreppet mobbning, hur man såg på skillnader mellan mobbning och kränkningar och erfarenheter av konkreta fall av mobbning på skolan. Endast ett fåtal händelser eller företeelser som beskrevs skulle kunna rymmas inom det som kallas maktlekar och begreppet nämndes aldrig. Forskaren Åsa Söderström vid Karlstads universitet som arbetade med utvärderingen har tagit del av föreningen Almaeuropas information. Hon menar att ett för stort fokus på maktlekar riskerar

¹⁴ *Utvärdering av metoder mot mobbning*, Rapport 2011:353, Skolverket. Elevenkäterna genomfördes under 2008 och 2009.

¹⁵ *Attityder till skolan 2009*, Rapport 2010:344, Skolverket

att skymma att likabehandlingsarbetet griper in i och berör hela skolans verksamhet. Den lagstiftningen som finns om förbud mot diskriminering och kränkande behandling är tillräcklig.¹⁶ Risken är här att fokus flyttas från att motverka alla former av kränkande behandling till att fastslå vilka lekar som är maktlekar. Som vi tidigare har konstaterat kan lekar som ryms inom begreppet maktlekar ibland innehålla kränkningar och ibland inte. Personal, och barn och elever, behöver vara medvetna om att kränkningar kan förekomma inom ramen för de flesta lekar inte bara i vissa.

BRÅ om våld i skolan

Enligt BRÅ:s rapport *Grövre våld i skolan* visar forskning att det under 1990-talet skett en förändring i synen på hur skolan bör agera vid ordningsproblem.¹⁷ Som följd av detta har antalet polisanmälningar av lindrigare våldshändelser i skolan ökat kraftigt. I studier där unga tillfrågas om sin egen utsatthet för våld i skolan framträder dock en oförändrad nivå sedan mitten av 1990-talet. BEO utövar tillsyn över skollagen och DO över diskrimineringslagen.

Resultaten visar också en koppling mellan omfattningen av skolvåld och skolmiljön. Oavsett elevens egen utsatthet för mobbning är risken väsentligt högre att utsättas för våld för de niondeklassare som uppgett att de går i skolor där det förekommer mycket mobbning. I BRÅ:s genomgång av den internationella forskningslitteraturen inom området framgår att det övergripande klimatet på skolan, och de insatser som görs för att minska förekomsten av mindre grova våldshandlingar och mobbning, spelar en central roll för möjligheterna att minska alla former av skolvåld.

BRÅ rekommenderar därför skolor att arbeta för att motverka mobbning och annat våld i syfte att även förebygga grova våldsbrott i skolan. Myndigheten rekommenderar också att skolor bör ge mer utrymme för relationsskapande arbete. Nära och förtroendefulla relationer mellan elever och personal anses kunna förebygga våld i allmänhet. Vuxnas närvaro identifieras som en betydande faktor som både hindrar att våld uppstår från första början men även mildrar det våld som väl inträffar.

Erfarenheter från anmälningar till Barn- och elevombudet (BEO) och Diskrimineringsombudsmannen (DO)

BEO och DO tar emot och utreder anmälningar från barn och elever som upplever sig ha blivit utsatta för kränkande behandling respektive trakasserier och diskriminering i förskola och skola.

DO tog under 2012 emot 168 anmälningar om diskriminering och trakasserier i skolan. Under första halvåret 2012 tog Skolinspektionen/BEO emot 517 anmäl-

¹⁶ Forskare Åsa Söderström, Karlstads universitet, i e-postmeddelande 2013-01-14 till Skolverket efter tidigare samtal med Annika Hjelm.

¹⁷ *Grövre våld i skolan*, Rapport 2009:6, Brottsförebyggande rådet.

ningar om kränkningar på skolor. Ingen av myndigheterna registrerar förekomsten av s.k. maktlekar i anmälningarna, men har av Skolverket ombetts uppskatta hur vanligt det är. BEO uppfattar att det är ovanligt att det i anmälningar om kränkande behandling framkommer inslag av vad som skulle kunna betraktas som maktlekar. DO uppger också att det är ovanligt, men att det har förekommit i enstaka anmälningar som utretts av myndigheten.¹⁸

Skolinspektionens intervjuer

För att få en uppfattning om rektorers, lärares och elevers syn på begreppet och fenomenet bad Skolverket Skolinspektionen att i samband med sin regelbundna tillsyn intervjuar personal och elever vid en handfull skolor. Skolinspektörer har frågat rektorer, personal- och elevgrupper på fyra skolor vad de kände till om begreppet maktlekar, om detta förekom bland eleverna på deras skola och i sådana fall hur och i vilken omfattning.

Inspektionerna genomfördes i tre olika kommuner under hösten 2012 på en gymnasieskola med introduktionsprogram, en grundskola F-6 med grundsärskola F-9, två grundskolor med F-9 varav en med ett tillhörande gymnasium för elever med Aspergers syndrom.

Kännedom om begreppet och fenomenet maktlekar

Rektorer på de inspekterade skolorna uppger att de känner till begreppet. De kopplar det till det löpande arbetet mot kränkningar som görs på skolan. Några lyfter förklaringar och samband till olika former av makthierarkier och positionering bland eleverna.

Lärare och personal i elevhälsan uppger också att de känner till begreppet. Lärarna associerar till härskartekniker och status. På en skola har de jobbat med frågan specifikt och gått en utbildning. På denna skola känner också flera elever till begreppet då man där talat om det i samband med skolans löpande arbete mot kränkande behandling och diskriminering. Annars är det få elever på skolorna som i intervjuerna uppger att de känner till begreppet maktlekar.

Uppfattning om förekomsten

Rektorerna uppger att de är medvetna om att det ibland förekommer maktlekar och liknande företeelser till och från. Någon beskriver det som något som uppstår då och då och hanteras inom ramen för det övriga arbetet. Några av rektorerna är osäkra på i vilken omfattning det förekommer och hänvisar till det breda arbetet mot mobbning i elevhälsoteam eller liknande. En rektor beskriver det som uttryck av olika former av gruppträck. En annan lyfter vikten av att lärare och elever tillsammans talar om att det som upplevs som negativt och obehagligt för en elev kanske inte uppfattas så av den andre.

¹⁸ Tjänstemän på BEO respektive DO i e-postmeddelanden 2012-12-20 till Skolverket.

Några i personalen lyfter förekomsten av lekar bland eleverna som kan utvecklas på ett negativt sätt. Dessa kan ibland ha inslag av att elever styr och bestämmer över andra. På en skola menar lärarna att vilken lek som helst kan gå överstyr om inte personal är uppmärksam på negativa tendenser av t.ex. lydnad och tvång eller att en elev kan känna sig kränkt. Exempel på beteenden och lekar som beskrivs av lärarna är t.ex. att en nyklippt elev ”invigs” med slag mot bakhuvudet med handflatan, att en elev suddar hål på huden på en annan elev med suddgummi, straffpoker, att dricka så mycket vatten att man kräks eller att en elev kramar en annan elev hårt mot dennes vilja.

Eleverna beskriver inte att fenomenet förekommer i någon stor omfattning. På en skola uppger elever att något som maktlekar förekommit förr bland de äldre eleverna men mycket få elever beskriver händelser associerat till begreppet. Någon elev nämner leken ”herre på täppan” som förknippat med beskrivningen.

Lagstiftning och andra styrdokument

Skolverket bedömer, liksom tillsynsmyndigheterna Skolinspektionen, Barn- och elevombudet (BEO) och Diskrimineringsombudsmannen (DO), att de kränkningar som kan uppstå i samband med s.k. maktlekar omfattas av bestämmelserna mot kränkande behandling och trakasserier i 6 kap. 1-16 §§ skollagen (2010:800) respektive 2 kap. 5-8 §§ samt 3 kap. 14-16 §§ diskrimineringslagen (2008:567). Det innebär att förskolor och skolor är skyldiga att såväl förebygga och vid kändedom åtgärda sådana lekar eller ritualer som innehåller våld eller kränkningar.

Därutöver kan skyldigheten att motverka s.k. maktlekar även kopplas till skolans uppdrag utifrån skolans värdegrund som den uttrycks i läroplanen. Utbildningen ska enligt skollagen och läroplanerna utformas i överensstämmelse med grundläggande demokratiska värderingar och mänskliga rättigheter. Skolans värdegrundsarbete ska syfta till att förankra respekten för alla människors lika värde samt att bidra till en skolmiljö där alla elever känner sig trygga och har möjlighet att utvecklas. Detta kännetecknar ett främjande likabehandlingsarbete.

Visserligen är upplevelse av kränkning en förutsättning för att BEO eller DO ska kunna föra talan för eleven i domstol och kräva huvudmannen för verksamheten på skadestånd respektive diskrimineringsersättning. Detta ska dock inte förväxlas med skolans skyldighet att agera. Om skolan observerar eller på annat sätt får kändedom om beteenden eller handlingar som allmänt är att betrakta som kränkande eller riskerar att uppfattas som kränkande är skolan skyldig att motverka detta oavsett om någon av de inblandade eleverna uppger sig vara kränkta.

Begreppet mobbning har dominerat i skolvärlden under lång tid och påverkat vilka beteenden och situationer som skolpersonal föreställer sig att de ska agera emot. Sedan Barn- och elevskyddslagen infördes 2006 har Skolinspektionen, Skolverket

och sedan 2009 även DO försökt bidra till att bredda skolans förståelse av kränkningar i skolan, från det smalare begreppet mobbning till att omfatta de bredare begreppen kränkande behandling och trakasserier. Skolverket bedömer att det utifrån skolans uppdrag är mer relevant att fortsatt fokusera på dessa lagstadgade begrepp. I ljuset av det ser Skolverket inget värde i att etablera ett nytt smalare begrepp eller att fokusera på en särskild form av kränkningar som s.k. maktlek. Att införa och fokusera på ett nytt begrepp som maktlek riskerar att skymma det bredare arbetet mot alla former av kränkningar i skolan.

Pågående arbete mot trakasserier och kränkningar

Skolverket, och även Skolinspektionen, BEO och DO, bedriver ett omfattande och kontinuerligt arbete för att stödja förskolor och skolans arbete mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling.

Skolverket genomförde år 2008-2010 en högskoleutbildning, *Mobbning, diskriminering och kränkande behandling – skolpraktik och forskningsperspektiv, 10 högskolepoäng*, där sammantaget 1575 personer från skolor deltog.¹⁹ En seminarierie om diskriminering och en serie konferenser för skolhuvudmän nådde samma tid sammantaget 2100 deltagare. En serie om sju konferenser för skolhuvudmän och rektorer om deras ansvar för arbetet mot diskriminering och kränkande behandling genomfördes på olika orter 2010. Med utgångspunkt i den dialog som där fördes presenterades våren 2011 stödmaterial *Nolltolerans mot diskriminering och kränkande behandling – lagens krav och huvudmannens ansvar*. En omfattande utvärdering av metoder mot mobbning redovisades 2011.²⁰ En central slutsats av utvärderingen var att Skolverket rekommenderar ett systematiskt arbete med kartläggning, utvärdering, elevs medverkan i planering och väl förankrade planer mot diskriminering, trakasserier och kränkande behandling. Efter en studie av skolans värdegrundsarbete publicerades våren 2011 ett stödmaterial *Förskolan och skolans värdegrund - förhållningsätt, verktyg och metoder*.

Under 2012 startades högskolekursen *Värdegrund och likabehandling i teori och praktik, 7,5 högskolepoäng*, i samarbete med 14 högskolor och universitet. Omkring 750 personer från 200 förskolor och skolor har beretts plats och en ny antagningsomgång pågår för närvarande.

Med syfte att ge huvudmän information om regelverk, forskning och arbetsmetoder i arbetet mot kränkningar och diskriminering genomförde Skolverket i november 2012, tillsammans med Skolinspektionen, BEO, DO samt Sveriges Kommuner och Landsting, fyra konferenser med sammanlagt 417 deltagare på orterna

¹⁹ Skolverket, Redovisning av uppdrag om utbildningssatsning i forskningsbaserade åtgärdsprogram mot mobbning i skolan, Dnr U2007/1205/S.

²⁰ *Utvärdering av metoder mot mobbning*, rapport 353, Skolverket 2011. Även i kunskapsöversikten *Vad fungerar? Resultat av utvärdering av metoder mot mobbning*, Forskning för skolan, Skolverket (2011).

Stockholm, Göteborg, Malmö och Luleå i. I april 2013 ges konferensen även via webben.

DO gav efter samråd med Skolinspektionen, BEO och Skolverket, 2012 ut handlingar, Lika rättigheter i förskolan och Lika rättigheter i skola, för arbetet med planer mot diskriminering och kränkande behandling. De är baserade på Skolverkets allmänna råd mot diskriminering och kränkande behandling. DO har i samråd med Skolverket, Skolinspektionen och BEO tagit fram ett webbaserat stöd för arbetet med planer mot diskriminering och kränkande behandling, *Plan för skolan*.

Det pågår ett väl etablerat och kontinuerligt samarbete mellan Skolverket, Skolinspektionen, BEO och DO om arbetet mot alla former av kränkningar, trakasserier och diskriminering i förskola och skola.

Skolverkets slutsatser och rekommendationer

Våld och kränkningar kan döljas bakom regler för ritualer och lekar och då finns det risk att det uppfattas som normalt. Barn och elever i skolan ska inte utsättas för kränkningar eller våld vare sig det sker inom ramen för lekar eller på annat sätt. Det är angeläget att både förebygga och åtgärda sådant hur det än tar sig uttryck.

Begreppet maktlekar saknar en tydlig definition och de försök som gjorts att beskriva fenomenet är oprecisa och saknar stöd i forskning. Kränkningar och våld inom ramen för lekar är inget nytt problemområde. Det finns heller inga dokumenterade tecken på öknings av kränkningar och våld i linje med hur s.k. maktlekar beskrivs.

Skolverkets attitydundersökning visar att barns och ungas upplevelser av våld och kränkningar ligger på samma nivå idag som för 20 år sedan, men att arbetet mot sådana handlingar har intensifierats. BRÅ drar liknande slutsatser i sin rapport *Grövre våld i skolan*. Under 1990-talet har det skett en förändring i synen på hur skolan bör agera vid ordningsproblem.²¹ Som följd av detta har antalet polisanmälningar av lindrigare våldshändelser ökat kraftigt i skolan. I studier där unga tillfrågas om sin egen utsatthet för våld i skolan framträder dock en oförändrad nivå.

I de omfattande intervjustudier som gjordes med skolpersonal och elever inom ramen för Skolverkets utvärdering av metoder mot mobbning, förekom knappt några beskrivningar av kränkningar, trakasserier eller våld inom ramen för särskilda lekar. Den liktydiga bild som BEO och DO ger från anmälningar ger inte grund för att särskilja s.k. maktlekar är ett särskilt eller växande problem.

De intervjuer som skolinspektörer har genomfört på skolor visar att rektorerna och personalen på skolorna känner till begreppet och fenomenet men inte eleverna. Undantag var de skolor där lärarna fått utbildning och tagit upp ämnet till diskussion. Rektorer, lärare och skolpersonal inom elevhälsan beskriver att lekar med inslag av tvång, lydnad och maktutövning mellan elever förekommer ibland. Arbetet

²¹ *Grövre våld i skolan*, Rapport 2009:6, Brottsförebyggande rådet

med att hantera detta sker inom ramen för det befintliga arbetet mot kränkningar och trakasserier. I detta arbete betonar rektorerna, lärarna och övrig skolpersonal vikten av att tillsammans med eleverna diskutera olika upplevelser av lekarna samt betydelsen av att närvarande aktiva vuxna har verktyg och kunskap att läsa av situationer när lekarna går över gränsen och någon elev kan uppleva sig kränkt.

Då det inte går att särskilja problemen med s.k. maktlekar från andra lekar och kränkningar kan Skolverket inte uttala sig direkt om omfattningen. Den genomgång som gjorts av befintlig forskning och fakta om kränkningar och våld ger inte stöd för att kränkningar inom ramen för lekar är ett växande eller särskilt omfattande problem. Det är viktigt att skolor är uppmärksamma på när kränkningar normaliseras inom ramen för regler i lekar, jargong eller bemötande elever emellan.

Skolverket bedömer, med stöd av tillsynsmyndigheterna Skolinspektionen, Barn- och elevombudet, BEO, och Diskrimineringsombudsmannen, DO, att de kränkningar som kan uppstå i samband med lekar, även s.k. maktlekar, omfattas av bestämmelserna mot kränkande behandling och trakasserier i skollagen respektive diskrimineringslagen. Förskolor och skolor är skyldiga att såväl förebygga och vid kännedom åtgärda kränkningar som förekommer inom ramen för lekar och ritualer.” Därutöver kan skyldigheten att motverka sådant även kopplas till skolans uppdrag att utifrån värdegrunden främja allas lika värde och rättigheter som den uttrycks i läroplan och skollag.

Skolverket rekommenderar därför att problem i samband med s.k. maktlekar förebyggs på samma sätt som kränkande behandling och trakasserier. Så sker redan på de skolor där Skolinspektionen gjort intervjuer och det är i enlighet med vad Skolverket beskriver i de allmänna råden för arbetet mot diskriminering och kränkande behandling.²² Där beskrivs vilka faktorer som är viktiga för att skapa ett gott klimat på skolan med förtroendefulla och öppna relationer mellan elever och lärare. För att främja barns och elevers lika rättigheter och möjligheter rekommenderas skolor bland annat att arbeta systematiskt, att samtala om normer och attityder både inom personalgruppen och med eleverna och att se till att personalen får den kompetensutveckling som behövs. Skolverkets utvärdering av metoder mot mobbning visade bland annat att det förekom färre kränkningar på de skolor där eleverna återkommande medverkat aktivt i främjande i aktiviteter som syftade till att skapa en god atmosfär.

Av de allmänna råden om arbetet mot diskriminering och kränkande behandling framgår att det i det förebyggande arbetet på en förskola och skola ska ingå att kartlägga elevernas trygghet och trivsel och deras uppfattning om förekomsten av kränkningar inom verksamheten. I en sådan kartläggning blir det väsentligt att nyanserat skapa sig en bild av särskilda problem i verksamheten. Där ska problem med lekar som innehåller kränkningar och våld uppmärksammas. Det är viktigt att personalen är medveten om att kränkningar kan ske inom ramen för olika lekar.

²² Skolverkets *Allmänna råd för arbetet mot diskriminering och kränkande behandling* (2012)

Det viktiga är att den eventuella kränkningen är i fokus och inte om leken kan kategoriseras som en maktlek eller ej. Utifrån kartläggningens resultat ska konkreta och uppföljningsbara mål för arbetet formuleras. I samtliga steg är elevernas delaktighet en förutsättning för att det förebyggande arbete ska vara ändamålsenligt.

I Skolverkets allmänna råd mot diskriminering och kränkande behandling rekommenderas att personalen har god uppsikt över de utrymmen och de platser där eleverna befinner sig för att kunna upptäcka trakasserier och kränkande behandling. Det främjande arbetet bör omfatta kompetensutveckling hos personalen för att vid behov öka medvetenheten och kunskapen om trakasserier och kränkande behandling.

Sammantaget bör ovanstående insatser fånga upp och motverka inte bara förekomsten av uppenbara kränkningar på en skola utan även tendenser till destruktiva umgängessätt, ojämlika kamratförhållanden och rädslor för utanförskap och utsatthet bland eleverna.

På Skolverkets vägnarAnna Ekström
GeneraldirektörAnnika Hjelm
Undervisningsråd

I ärendets slutliga handläggning har Camilla Asp, Tommy Lagergren samt Helén Ängmo i Skolverkets ledningsgrupp deltagit.